

Grundtvig, statskirken og Herrens menighed

Af Niels Thomsen

Grundtvig har i Danmark gennemsyret forståelsen af, hvad kristendom er, og hvad folkelighed er, og megen lovgivning om kirke og skole har haft stærke fingeraftryk af den grundtvigske tradition. Når der nu lægges op til en nyordning af forholdet mellem kirke og statsmagt, må det være på sin plads at trække frem, hvad Grundtvig selv havde at sige om det forhold. Meget af det, man hører fra 'grundtvigsk side' om kirkeordning og kirkens forhold til staten, har kun det halve med af, hvad Grundtvig selv har sagt om den sag. Mange grundtvigske har ment, at den danske folkekirkeordning var grundtvigsk. Man har peget på at frihedslove som loven om sognebåndsløsning og valgmenighedsloven har opfyldt grundtvigske ønsker, og at kvinders adgang til præstestillinger er ligeledes en grundtvigsk mærkesag og blev realiseret gennem en grundtvigsk biskop. Grundtvigsk var også mistilliden til et kirkeligt hierarkisk styre. Derfor har de grundtvigske foretrukket, at afgørelser om kirkelige forhold blev truffet af statslige organer og ikke af et kirkeråd. Det kan alt sammen være rigtigt, men alt det er kun den halve sandhed. Man har ikke haft opmærksomhed rettet mod radikaliteten i Grundtvigs frihedsforståelse.

Forholdet mellem kirke og stat var et emne Grundtvig stadigt beskæftigede sig grundigt med i hvert fald fra midten af 1820'erne og til sin høje alder. Emnet er godt belyst i Grundtvigforskningen. En grundig fremstilling af sagen findes i Kaj Thanings disputats *Menneske først*, i kapitlet *Kirkeinstitutionen* (Gyldendal 1963, s.464 – 513). Her er den tidligere litteratur og alle de væsentlige Grundtvig-tekster inddraget. Jeg følger stort set det materiale, Thaning har lagt frem og henviser hermed generelt, hvad materialet angår, til hans fremstilling. Men tolkningen er anderledes. Thanings eget udgangspunkt var et stærkt engagement i at forhindre et kirkeligt formynderi i forhold til kultur, folkelighed og samfund. Det gav ham et skarpt blik for, hvorledes Grundtvig efter 1832 forstod forholdet mellem kristendom og menneskelighed som en fri vekselvirkning, hvor det blev betonet, at kristendom var til for menneskelivets skyld. I mindre grad havde Thaning sans for, hvor

stærkt Grundtvig samtidig fastholder skellet mellem pdes. "gammeldagstroende", "de kristne", Herrens menighed i Folkekirken", og hvilke betegnelser han ellers bruger, og pda. majoriteten i statskirken og i folket, og hvor voldsomt han kæmpede for, at staten og folket ikke skal herske over troen. Thanings opstilling af spørgsmålet var blevet til i første halvdel af det 20. århundrede, hvor det endnu gav mening at gøre det til en førsteprioritet at befri samfund og folk for kirkeligt formynderi. Nu, hvor staten er i færd med at gøre demokrati, menneskerettigheder og økonomisk liberalisme til den bærende ideologi, falder Grundtvigs forståelse af nødvendigheden af, at kristentroen må være fri i forhold til statsmagten, mere i øjnene.

Der skulle en lang proces til, før Grundtvig blev afklaret i det spørgsmål. Før konflikten med den unge professor i teologi H.N. Clausen i 1825 var Grundtvig ikke i tvivl om, at kirken i Danmark var en konfessionel evangelisk-luthersk statskirke. Det kunne læses ud af kongeloven. Han var heller ikke i tvivl om, at det var godt således. Teologisk var han på linie med den lærde konservative lutheraner A.G. Rudelbach, sammen med hvem han redigerede *Theologisk Maanedsskrift*. Han kalder sig gammeldagstroende, og mener dermed, at han holder sig til den "gammeldags" lutherske teologi, som ifølge lovbestemmelserne omkring kirken var statskirkens grundlag. Han går også ud fra, at denne statskirketeologi var i statens interesse. Statens lovgivning hvilede på en teologi, der var i overensstemmelse med de lutherske bekendelsesskrifter, af hvilke Grundtvig i sine første polemiske skrifter om emnet særlig fremhævede Den augsburgske Konfession og Luthers lille katekismus.

Det betød ikke, at han i første omgang var restriktiv. I overensstemmelse med den almindelige holdning i den oplyste enevælde ønskede han stor frihed i åndelige sager, og netop fordi han var så sikker på grundordenen, havde han råd til at gå ind for udstrakt kirkelig frihed. Hans ideal var en liberal evangelisk-luthersk kirke. *Theologisk Maanedsskrift*, hvor han publicerede sine artikler om sagen, var et konservativt teologisk tidsskrift, der så det som sin opgave at være et modspil til den 'rationalistiske' teologi, der prægede en stor del af præstestanden, og som var dominerende på det teologiske fakultet. Den fremmeste repræsentant var i Grundtvigs øjne den unge H.N. Clausen, men det var Grundtvig om at gøre, at striden mellem de gammeldagstroende, til

hvem han regnede sig selv, og de nymodens teologer, til hvem han regnede H.N. Clausen, skulle føres med åndelige våben. Staten og statskirken skulle ikke med tvangsforanstaltninger gribe ind mod den moderne vranglære.

Tre forhold bidrog til at forskyde hans holdning:

Det ene var, at han gjorde sin mageløse opdagelse af den apostolske trosbekendelse som et enkelt og letforståeligt udtryk for kirketroens indhold. Han indså, at man ikke behøver, at lade sig indvikle i lange teologiske og eksegetiske drøftelser, af hvad der er sand kristendom, for det er udtrykt enkelt og klart i den dåbsbekendelse, der har været i brug siden aposteltiden, og på hvilken alle stadig bliver døbt. Med den opdagelse føler han sig udrustet med et kraftigt slagvåben i striden med 'rationalisterne'.

Det andet er, at modstanderne af de "gammeldagstroende" allerede har grebet til det uændelige våben juraen. De vakte på Fyn, der med Grundtvigs udtryk også er "gammeldagstroende" bliver i begyndelsen af 1820'erne udsat for retslig forfølgelse. Grundtvig har personligt ikke megen sympati for de vakte. De er ukirkelige, og han har ikke noget til overs for de forsamlinger, de afholdt. Han er selv helt igennem kirkelig; konventikler og gudelige forsamlinger under ledelse af lægprædikanter er ham inderligt imod. Men han er endnu mere imod, at præstestanden påkalder statsmagten, for med øvrigheden i ryggen at kunne bringe de vakte til tavshed. Grundtvig mener, at det reelle i præstestandens kamp mod de vakte, er med loven i hånd at forsvare præsternes standsinteresser over for folk, hvis hele forbrydelse består i, at de ønsker frit at kunne komme sammen og lade sig opbygge ved "gammeldags" luthersk kristendom. Når statskirken her med assistance af staten, repræsenteret af dens jurister, understøtter en præstestand, der selv langt hen ad vejen er i modsætning til statskirkens eget grundlag i de lutherske bekendelsesskrifter, finder Grundtvig det nødvendigt at gå i modoffensiv for at skaffe plads til gammeldags kristendom – selv om han også selv dermed ser ud til blive mindre liberal i sit kirkesyn.

Det tredje forhold er H.N. Clausens udgivelse i 1825 af sin store bog Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus. Den bliver den direkte anledning til at Grundtvig åbner den skarpe polemik. Det sker i hans pamflet Kirkens Gienmæle, der er et skarpt kirkeligt-teologisk opgør med H.N. Clausen, men som samtidig er et

skridt i retning af at føre den åndelige strid over i det juridiske. Han viser, hvorledes H.N. Clausen er i uoverensstemmelse med evangelisk-luthersk lære og derfor ikke kan være lærer for kommende præster. Han fordrer, at H.N. Clausen skal nedlægge sit embede og han appellerer indirekte til staten om at gribe ind. Når H.N. Clausen underkender statskirkens forpligtelse på bekendelsesskrifterne, er han i strid med statens love. Det er således ikke blot en teologisk diskussion. Staten har valgt den evangelisk-lutherske tro som statsreligion og dermed forpligtet statskirken på den lutherske kirkes bekendelsesskrifter. Men mere endnu: Det er i statens egeninteresse at fastholde kirkens lære som statskirkens fælles grundlag. Dels er det statens interesse, at der er enighed i statskirken, så borgerne ikke er splittede, hvad der skaber borgerlig uro, dels – og vigtigere – er det, at det er til statens gavn, at den evangelisk-lutherske lære er virksom i samfundet. Det er udtryk for den danske regerings visdom, at den binder lærerne (præsterne) til ”hvad der har så godt et Vidnesbyrd og har baaret saa velsignede Frugter, som den Augsburske Confession og Luthers Catechismus.” Han anslår her et tema, som bliver ved med at spille en vigtig rolle for ham: Kristendommen, her i sin lutherske form, er til borgerlig nytte. Den skaber gode borgere, og det er en samfundsinteresse. Når Grundtvig her, indirekte ganske vist, argumenterer for, at statsmagten må gribe ind over for Clausen, hvis han ikke selv nedlægger sit embede, er det altså ikke blot et formelt juridisk argument, men har en vigtig saglig begrundelse. Statens grundlag svækkes, når borgerne ikke holdes fast på en lære, der giver så velsignede frugter. Men han holder en grænse klar. Han argumenterer ikke for at, kirkens lære skal beskyttes for kirkens skyld. Han undgår omhyggeligt at lade staten være kristelig. Staten skal ikke have en tro; den er en borgerlig indretning, men som sådan har den en borgerlig interesse i at have borgere, der af kirkens lære tilegner sig gode dyder.

Grundtvig ønsker samtidig at fastholde sin liberale linie. Han mener fortsat, at H.N. Clausen og hans meningsfæller skal have frihed til at mene, hvad de mener. Staten bør være liberal. Derfor ønsker han religionsfrihed i staten, så det tillades dem, der ikke kan tiltræde statskirkens lutherske grundlag, at træde ud af den. Men H.N. Clausen hører ikke hjemme i statskirken og slet ikke som præstelærer. Det afgørende punkt i denne sag er således ikke, at Clausen skal berøves menings- og ytringsfrihed, men at han ikke skal have mulighed for som teologisk

professor og dermed som præstelærer at indpode de kommende præster en lære som ikke er i overensstemmelse med den af staten valgte religion og med statens saglige interesse i at have gode borgere.

I første runde er Grundtvigs holdning således, at han ønsker sig religionsfrihed i staten, men at staten på sine egne præmisser har en borgerlig interesse i at dens ungdom og dens borgere oplæres i kristendommen. Deraf følger at staten skal drage omsorg for at den evangelisk-lutherske lære ikke tilsidesættes.

Ønsket om religionsfrihed fastholder han i den fortsatte kirkekamp. Synspunktet, at det er i statens interesse, at den evangeliske tro har mulighed for at gøre sin borgerlige gavn, ligeledes. Derimod ændrer han syn på selvfølgeligheden i, at staten påtager sig ansvaret for at understøtte statskirken som evangelisk-luthersk.

Det sker i hans bearbejdelse af, hvad der kom ud af striden med H.N. Clausen. Den endte modsat af, hvad Grundtvig havde forventet. H.N. Clausen tog ikke den teologiske diskussion op, og heller ikke indledte staten sag mod H.N. Clausen. Der kommer hverken en teologisk eller en juridisk afklaring af de spørgsmål, Grundtvig havde rejst, hverken om H.N. Clausens teologi eller om de teologiske læreres forpligtelse på kirkens bekendelsesskrifter. Derimod anlægger H.N. Clausen injuriegang mod Grundtvig, som han vinder. Grundtvig dømmes som injuriant, og i tillæg dertil bliver han sat under censur.

Grundtvig tager konsekvensen. Han nedlægger sit embede som præst ved Vor Frelses kirke i 1826, da dommen er faldet, vel både i skuffelse over at have tabt sagen og i en protestholdning, begrundet i, at han ikke mener at have den for en præst nødvendige samvittighedsfrihed i en statskirke, der ikke vedkender sig sit evangelisk lutherske grundlag.

Men han arbejder i de kommende år videre med spørgsmålet. Hans forståelse udvikler sig fra artikel til artikel, hvoraf de vigtigste er Om Religionsfrihed (1827), Skal den lutherske Reformation virkelig fortsættes (1830-31) Om Daabs-Pagten (1832) og den vigtigste Den danske Statskirke upartisk betragtet (1834). Efter dommen bliver sagen vendt på hovedet. Grundtvig når frem til en ganske anden mulighed, end den han har set for sig i Kirkens Gienmæle. Kravet om, at der skal være frihed til at udtræde af statskirken, bliver fastholdt, men nu ikke længere med henblik på, at de rationalistiske præster og teologer skal gøre brug

af muligheden, men at de gammeldagstroende skal have mulighed for det. Statsmagten ønsker ikke at varetage den opgave at forsvare evangelisk-luthersk tro. Derfor kan de "gammeldagstroende" blive nødt til at træde ud og danne deres eget kirkesamfund.

Det er ikke er en løsning, han ønsker sig. Hans ønske om, at han selv og de gammeldagstroende kan blive indenfor statskirken er stærkt. Han opstiller derfor, hvad han anser for at være det minimum, der må opfyldes, for at han selv og hans ligesindede kan blive: At rationalisterne i statskirken vil respektere det "grundkristelige" dels i ungdommens opdragelse – i praksis formentlig konfirmationsforberedelse i overensstemmelse med bekendelsesskrifterne – og i sakramentforvaltningen. Men da det ikke ser ud til at være muligt, ser han i øjnene, at det bliver nødvendigt, at der sker en adskillelse, således at "Herrens Menighed" danner en frimenighed. Grundtvig vil acceptere, at kirkebygninger, statskirkens indtægter og det teologiske fakultet overlades til de 'nymodens troende'. Det eneste han fordrer af staten er, at den – som tak for alt det, den har at takke Kristus for – vil lade hans gammeldags bekendere få frihed til at udtræde af statskirken og danne deres egen menighed.

Han fremstiller det som et beskedent ønske, men det er i realiteten en radikal holdning. Hvad han beder om er en uindskrænket kirkelig frihed, hvor det af staten kun kan fordres, at de forskellige religiøse samfund er 'borgerlig velordnede'. Implicit fremgår det også, at han opgiver, at have nogen som helst kristelige forventninger til statskirken. Herrens menighed vil være at finde uden for statskirken, og han anser ikke statskirken for et trossamfund. Med sin opdagelse af trosbekendelsen som det klare udtryk for sand kristendom, er han blevet i stand til at adskille Kristi urokkelige kirke fra en statskirke "på kristelig grund". Den formulering kan lyde imødekommende, men reelt må den forstås sådan, at han vel anerkender, at statskirken lever i traditionen efter kristendommen, men han fastholder klart forskellen mellem Kristi kirke, som er et trossamfund, og statskirken, om hvis trosindhold der intet kan siges.

Hvordan 'Kristi kirke' skal organiseres kommer han ikke ind på. Det er vel heller ikke så let at klare. Heller ikke en sådan fra staten adskilt kirkeorganisation er en 'ren' Kristi kirke. Den må jo have rammer. Det lyder som om Grundtvigs egentlige kirkeforståelse er tæt på at være

spiritualistisk, og det krav, man må stille til rammen er, at den skal give plads for 'Kristi kirke'.

En væsentlig grund til, at Grundtvig er tilbageholdende med hensyn til at danne en frikirke med den organisation, der nødvendigvis må til, er at han fortsat nødig vil slippe forbindelsen med statskirken. Han søger stadig efter former, hvorved 'de kristne' kan bevare forbindelsen til statskirken. I Skal den lutherske Reformation virkelig fortsættes? drøfter han, hvorledes den kristne kirke som en bekendelseskirke kan stå i et frit forhold til staten. Han betoner nu den kristne kirkes ikke-verdslige karakter, også selv om den en tid endnu forbliver forbundet med staten, men holder fast ved, at forbundet med staten er foreløbigt. Men stadig peger han også på, hvor gavnligt det er for staten at have den kirke hos sig. Kristendommen styrker og helliger alle de troens og kærlighedens dyder, som er nødvendige i det verdslige samfund. Lad være at kun tusinde gribes af Guds ord, så det bliver evindeligt, men hundrede tusinde tager så meget til sig af ordet, at de bliver gode, gavnlige, flittige og rolige borgere og trofaste undersåtter. En formulering af den art viser, hvorledes han på en gang vil understrege tilhørsforholdet til den kristne kirke og til sit jordiske fædreland. Der er en spænding mellem hans ønske om en adskillelse af 'Herrens menighed' fra statskirken og ønsket om et venligt forhold til staten. Han understreger gentagne gange, at dette nære og venlige forhold først og fremmest er vigtigt for statens skyld, men også at han også ønsker det på grund af sin kærlighed til det jordiske fædreland.

Talen om frihed bliver stadig mere understreget. Friheden i forhold til staten er en nødvendig forudsætning for at det venlige forhold til staten kan fortsætte. Det viser sig at være svært at opnå den frihed. Staten og bag den statskirken er ikke tilbøjelig til at give 'de kristne' den frihed inden for statskirken. Situationen spidser til i 1832, ikke først for Grundtvig, der var optaget af sine Englandsrejser og af arbejdet med Nordisk Mythologi, men for de vakte i København, der med Jacob Christian Lindberg som hovedfigur begynder at realisere en kristelig frimenighed, selv om de mangler lovhjælp.

Grundtvig selv er tøvende og fraråder, at man går den vej. Han ønsker ikke at tage del i en ukirkelig udvikling, men han godkender at sende en ansøgning til myndighederne om tilladelse til at danne en fri menighed. Den ansøgning afvises imidlertid, og det medfører, at han

opgiver sine forbehold og tager del i og prædiker ved et par forsamlinger. Det sætter gang i udviklingen. Stillet over for udsigten til en ikke kontrollerbar fri menighedsdannelse, giver biskop P.E. Müller Grundtvig lov til at holde aftensangsgudstjenester i Frederikskirken.

Grundtvig tager imod tilbudet. De vakte undgår således at måtte træde ud af statskirken, men de selv opfatter sig alligevel som en fri menighed, og Grundtvig ser sig som en præst, der står frit i forhold til statskirken. Biskoppen havde i øvrigt tilbudt Grundtvig at kunne blive fast præst ved Vor Frelser, men det havde Grundtvig afslået. Han holdt fast ved sin embedsnedlæggelse. Stillingen som aftensangsprædikant kunne han derimod acceptere, fordi han der ikke var forpligtet på statskirkens orden og grundlag.

En afgørende mangel var, at han ikke fik tilladelse til at holde nadver og dåb, og, modsat hvad han havde troet, fik han heller ikke lov til frit salmevalg. Stillingen var altså ingeniende så fri, som han kunne ønske sig. På den anden var det lykkedes at finde en løsning, som kunne anses for et stort fremskridt. Grundtvig anser ordningen for foreløbig, men han havde i det mindste nu et sted, hvor han kunne holde gudstjeneste i frihed, og gøre det uden, at det betød et brud med statskirken eller var ulovligt.

Der var imidlertid en mangel mere. Den frihed, Grundtvig og kredsen omkring ham havde opnået, var en frihed, der kun gjaldt for ham og hans kreds, men den gjaldt ikke generelt for de vakte i det øvrige land. Også derfor er det kun en foreløbig løsning. Så modnes den idé, han tidligere har været i nærheden af, men hvis rækkevidde han nu ser og fremfører med stor kraft. Vanskelighederne vedrørende de vakes muligheder for at blive inden for statskirkens rammer kan løses ganske enkelt ved at sognebåndet løses. Ved løsning af sognebåndet forstås, at folk kan slutte sig til en præst, de har tillid til under forudsætning af, at han vil tage imod dem. De vakte vil kunne få deres børn døbt og gå til alters hos en præst, der holder sig til de gamle ritualer, og deres børn kan blive forberedt til konfirmation hos en præst, der holder sig til 'fædrenetroen', kirkens overleverede lutherske trosforståelse.

Grundtvig fremstiller det, som om det var en lille ændring, der let burde kunne accepteres. Han kunne ønske sig større åndelig frihed i kirken, men sognebåndets løsning ville være et så væsentligt fremskridt,

at det ville være tilstrækkeligt til, at Grundtvig atter kunne indtræde i statskirken.

Både han selv og andre har nu nok vidst, at det ikke var så lille en ændring endda. Den indebar, at man måtte acceptere, at statskirken ikke var et trossamfund, men kun var en ramme, der siden kom til at hedde en borgerlig indretning, som kunne rumme religiøse anskuelser af modsat karakter. Accept af den ville være en accept af at statskirken ikke var et åndeligt kristeligt fællesskab.

Grundtvig har selv set konsekvensen. I det lille skrift Om Daabspagten, rettet mod den rationalistiske stiftsprovst i København H.G. Clausen, der havde døbt børn på et ritual, der afveg fra alterbogen, fastholder Grundtvig endnu engang, at han kirkeligt kunne ønske at være skilt så skarpt som muligt fra de rationalistiske præster, men at han for godt 'Landsmandsskab' ønsker at undgå en kirkelig skilsmisse, da den rimeligvis vil føre store timelige ulykker med sig. Det er igen Grundtvigs dobbelte binding. Kristeligt ser han intet fællesskab med stiftsprovst Clausen, men folkeligt vil han ikke bryde, og igen er argumentet, at et brud verdsligt vil føre ulykker med sig. Det er tanken om kristendommens borgerlige nytte, der ligger bag.

Grundtvig taler her i begyndelsen af 1830'erne om sognebåndets løsning. Den anden side af den samme sag, præstefriheden, formulerer han endnu ikke så klart. Men begge dele er i spil. Lægfolk skal have mulighed for at slutte sig til en præst, de har tillid til. Præsterne skal have mulighed for frit at kunne vælge mellem forskellige ritualer. Ellers kan lægfolket ikke være sikre på, at de vedblivende, også hvis der kommer ritualændringer, kan få sakramenterne efter den overleverede form, og præsternes samvittighedsfrihed er ikke respekteret. Sognebåndets løsning handler om to forhold. I Grundtvigs egen situation som fri præst ved Frederikskirken ligger vægten på, at folk skal kunne høre en præst, de har tillid til, og på, at præsten ikke skal være bundet af statskirkens regler. I skriftet Om Daabspagten handler det om sakramenterne. Folk skal kunne modtage sakramenterne i den overleverede form. Det er lægfolks frihed, men den implicerer, at præsten er fri til at vælge den form, der er ønsket.

I de følgende år udvikler han den linje. Han medgiver, at han gjorde fejl, da han i Kirkens Gienmæle forlangte, at H.N. Clausen og hans ligesindede skulle gå ud af statskirken. Tværtimod. Naturalisterne, som

han nu kalder dem, er ældst i landet, så skulle nogen forlade statskirken, måtte det snarere blive ham selv og hans ligesindede. Det kan heller ikke skade, at H.N. Clausen fortsat er lærer for de kommende præster, blot de teologiske studenter ikke er bundet til ham, og menighederne ikke er bundet til hans disciple. Det eneste, der må forlanges er frihed. Grundtvig har accepteret, at statskirken ikke skal garantere den kristne tro, men han har fundet en form, der giver plads til, at den kristne tro stadig kan have plads i statskirken. Om det er gavnligt for den kristne tro er én sag. Det er han ikke sikker på; men det er borgerligt gavnligt, og giver plads til det gode landsmandsskab.

Det formuleres klart i Den danske Statskirke upartisk betragtet. Friheden betones stadig stærkere. Det fører videre til, at den værste modstander for en fri kirke er statskirkens hierarkiske holdning, hvor opfattelsen er, at gejstligheden er kirkens sjæl, regeringen dens forlængede arm og juristerne dens fingre. Gejstligheden må derfor bindes, så den ikke kan tage magt i det borgerlige samfund. Den begrænsning gælder ikke blot statskirkens gejstlighed. Det gælder også dem der holder sig til fædrenetroen – et udtryk, der nu erstatter evangelisk-luthersk. Også de må forstå, at Kristi kirke er gæst i folket, og ikke skal gøre sig til hersker. På den måde kan den gøre sin gavn i folket. Under den forudsætning er det gavnligst for folkelivet, staten og kulturen, at de, der holder sig til fædrenetroen, bliver inden for statskirken.

Denne holdning, som udvikles i løbet af 1830'erne holdning, forbliver Grundtvigs til hans seneste år. Med den kan han blive i statskirken i forventning om, at sognebåndsløsning og præstefrihed vil blive realiseret. Men han forstår sin forbliven i folkekirken som foreløbig netop i håbet om at disse friheder vil komme. Han glemmer ikke, at friheden ikke er gennemført i statskirken. For sit eget vedkommende har han fundet en niche som fri præst i Frederikskirken og siden som hospitalspræst i Vartov, hvor han kunne holde altergang, døbe og konfirmere, men stadig ikke var underlagt de embedsregler, som en sognepræst var bundet til. Men hvad der gælder ham er en undtagelse. Den gælder ikke for præster og menigheder i almindelighed. Spørgsmålene er ikke løst, så længe det er uafklaret, om statskirken vil insistere på med sit usikre forhold til den overleverede kristendom, og dog vil forstås som en konfessionel kirke, og så længe folk ikke selv kan vælge deres præst. Hans

ønske om at blive i statskirken konkurrerer fortsat med hans krav om frihed for menighederne og frihed for præsterne.

Grundloven fjernede den første store sten. Den gav religionsfrihed, så man frit kunne træde ud af statskirken uden at det førte til indskrænkninger i de borgerlige rettigheder. Man kunne udtræde af kirken, og der blev mulighed for frit at danne kirkesamfund og religionssamfund udenfor statskirken/folkekirken. Så vidt var tvangskirken ophævet. Det var i overensstemmelse med Grundtvigs ønsker helt tilbage fra 1825. Grundtvig var derimod ikke tilfreds med Grundlovens formuleringer vedrørende folkekirken. Han er for det første utilfreds med, at paragraffen om statens forbindelse med folkekirken står før paragraffen om religionsfrihed. Dernæst retter han sin kritik imod, at bestemme folkekirken dogmatisk som evangelisk-luthersk. Den betegnelse er efter hans opfattelse intetsigende, hvormed han formentlig mener, at når statskirken, der har været betegnet som evangelisk-luthersk, har kunnet rumme både rationalisterne og de gammeldagstroende, så er det dermed åbenbart, at der ikke er konkret indhold i betegnelsen. Velsagten ironisk foreslår han, at man skriver, at så længe den overvejende del af befolkningen bekender sig en hvilken som helst tro, og eller, om man vil, den evangelisk-kristelige tro efter den hellige skrift, så længe skal staten vedligeholde en sådan gudsdyrkelse.

Et næste skridt i den retning, Grundtvig ønskede, blev taget 1855 med loven om løsning af sognebåndet. Det blev nu tilladt, at folk, uanset i hvilket sogn de havde deres bopæl, kunne slutte sig til en præst, der var villig til at tage imod dem. Det løste spørgsmålet om at kunne slutte sig til en præst, man havde tillid til og tage del i menighedslivet i dennes sogn.

Men det løste ikke spørgsmålet om præsternes liturgiske og dogmatiske frihed. Det spørgsmål tager Grundtvig så op, og det er hovedtema i hans taler ved "vennemøderne" 1863 og 1866. I 1863 (UV bd. 10 s. 537 ff.) tager han spørgsmålet om frihed i folkekirken op med en skarp kritik af den tvang, der har hersket i statskirken. Han gør det i et tilbageblik over sit forhold til statskirken "i hen ved 40 År". Da han efter striden med H.N. Clausen måtte indse, at der ikke var mulighed for på livets vej at nærme sig den apostoliske menighed, havde han søgt om tilladelse til at udtræde af statskirken sammen med de få der ville følge ham. Da det ikke blev tilladt, lod han sig nøje med en "mellemtilstand"

(i Frederikskirken), hvor han kunne holde gudstjeneste, som han ville, men ikke måtte forvalte sakramenterne og var tvunget til at bruge den "gængse jammerlige Psalmebog". Han anså det for en brugbar mulighed til at forberede en fredelig adskillelse fra statskirken, men nåede i tiden som aftensangspræst frem til at se, at der var en mulighed for i hvert fald for en tid at undgå den skilsmisse ved at sognebåndet løstes og ved at den frihed (formentlig med hensyn til ritualer og lære) som mange præster havde tiltaget sig, blev lovfæstet.

For at prøve om det var en mulighed, tog han igen imod et embede i folkekirken, nemlig i hospitalskirken i Vartov "hvor jeg nu snart i 25 år har stået saa frit med Herrens Saligheds-Midler og i de senere Aar med Psalmesang efter Hjertens Lyst, at ingen præstelig Virksomhed har været friere siden Apostlenes Dage og har øiensynligt beviist, at jo friere, jo bedre for alle christelige Forhold." Men han ved godt, at selv om sognebåndet er blevet løst over hele landet, så er det langt fra, at alle præster har den frihed, som han selv har med hensyn til salmesang og "til Menighedens Livs-Sag, som er Herrens Saligheds-Midler". En sådan frihed har kun hospitalspræster som han selv. Men i det mindste så megen frihed er en nødvendighed for "christelige Præster". Han kan godt se, at der er grund til at tvivle på, at den verdslige øvrighed af sig selv vil give sognepræsterne den frihed, men da det dog lykkedes, trods bisper og præster, at få løst sognebåndet, så tør han dog håbe på, at om alle "christelige Præster" inderligt ønsker den frihed, at den så kan gennemføres. Når han har frarådet, at sådanne kristelige præster træder ud af folkekirken, så er det kun, fordi han har turdet håbe, at den frihed vil komme, men uden præstefriheden forudser han, at det "christelige Vennelag" som ved den Helligånd er vokset frem, igen vil dø bort i løbet af en menneskealder i stedet for at vokse op til en fri apostolisk menighed.

Også Grundtvigs taler ved vennemødet i Kasino i 1866 har som hovedtema spørgsmålet om forholdet mellem Herrens Frimenighed i Folkekirken og forholdet til statskirken og dermed om friheden. Her er hans udgangspunkt den frimenighed, der netop er blevet dannet i Ryslinge omkring Vilhelm Birkedal, der af politiske grunde var blevet afskediget som sognepræst. Grundtvig bruger store ord om det, der er sket i Ryslinge: Det er det største vidnesbyrd i århundreder om, at troen, når den lever i frihed, er udtryk for den gamle gudskraft, der viser sig i kærlighed. Grundtvig er overbevist om, at tonen i bekendelsen, forkyn-

delsen og lovsangen dér har en tone, som Guds engle glæder sig mere over end over tonen i "alle vore kirker".

Naturligvis kan den verdslige øvrighed afskedige en embedsmand, som den har gjort det med Birkedal, men den kan ikke ophæve det kirkelige fællesskab mellem den frie menighed i Ryslinge og dem, der har samme tro. Når de kirkelige myndigheder synes at ville kræve det, ser det ud, som om de tror, at det kun er en navneændring, der er tale om, når det nu hedder folkekirken og ikke statskirken. Men, siger Grundtvig, den gamle tvungne statskirke er opløst. Hvad Grundtvig med sine venner vil, er ikke opløse noget, men at opbygge noget dér, hvor intet kan være af sig selv, "thi der kan ligesaa lidt opvoxte noget christeligt Lys af Folket, som det kan udspringe af Staten". Det er en afvisning af, at overgangen til at være folkekirke og ikke statskirke skulle betyde at 'Folket' har fået magten over fædreneroen.

Sikkert er det, at hvis det lykkes, hvad der er nogle der ønsker sig, at få "os Alle, som føler, at Christus har givet os Frihed, har kaldet os til Frihed, på det Vilkaar, at vi ikke må bliver Menneske-Trælle, uddrevne af Folkekirken, ja, da er det aldeles vist, ... at de derved uddrive Livet og Livskraften af, hvad de vel kalder Folkekirken, men hvad der da ikke var andet end en Levning af den tvungne Statskirke".

Her i sin høje alder taler han så stærkt om friheden som nogensinde. Han fastholder også fortsat forskellen mellem Kristi menighed, som føler, at Kristus har kaldet dem til frihed, og statskirken. En statskirke kan kun bestå, hvis den ved, at den er en indretning for folket, "hvorved det kan føle sin Trang til det Høieste, sin Trang til det Guddommelige, i større eller mindre Grad, som denne trang nu er tilstede, tilfredsstillet, og uden, at de, der har det store Maal, der er Livets Krone, skal være bundne, saa de intet Skridt maatte gjøre fremad til det Maal, der dog umulig kan naaes, uden ved Kjæmpeskridt, saa store som intet Menneske af sig selv kan gjøre, men som kun kan gjøres ved den Guds-Aand, som altid fører Frihed med sig, og som ikke kan og ikke vil virke uden i Frihed".

Hans forhold til staten er usvækket kritisk. Hans forhold til folket er anderledes. Statskirken eller folkekirken skal være i folket, og give folket mulighed for at få tilfredsstillet sin egen trang, stor eller lille, efter det guddommelige. Det er opgaven for Kristi menighed at være hos folket, og der skal den huske, at den ikke må søge at påtvinge folket en

tro. Men den kirke kan kun gøre sin gerning, hvis de troende, de der har det store mål, er frie til at gå vejen.

Friheden er her stærkere understreget end i Grundtvigs tidlige skrifter, men der er i grunden ikke kommet noget nyt til. Fra begyndelsen har Grundtvig kendt forskellen mellem Kristi menighed og kirkeorganisationen, hvad enten den var en statskirke eller en folkekirke. Langsomt opgav han forestillingen om, at den statslige kirkeinstitution kunne sikre troen. Hans udvikling gik fra kravet om, at rationalisterne, senere kaldet naturalisterne, skulle forlade statskirken og overlade den til den konfessionelle kirke, til den tanke, at det var "Herrens kirke", der skulle gå ud. Han indtog et mellemstandpunkt i forsøget på at være en slags frikirke i et venligt forhold til statskirken, og det modnedes i hans idé om sognebåndsløsning og præstefrihed.

Spørgsmålet om præstefriheden er ikke blevet løst. Grundtvigs opfattelse af, at det liv, der var på vej, ville dø hen i løbet af en menneskealder, hvis ikke præstefriheden fulgte med, er ikke blevet modbevist af udviklingen. Hvis man vil tale i forlængelse af Grundtvig i forbindelse med en nyordning af forholdet mellem kirke og stat, må præstefriheden, spørgsmålet om liturgisk og dogmatisk frihed, være et nødvendigt led.

Statskirke – Kristi kirke?

Af Henrik Højlund

For ikke længe siden fik vi i Kristeligt Dagblad lidt af en svada om statskirker i almindelighed og den danske i særdeleshed fra den kendte amerikanske religionssociolog Rodney Stark. Stark, der betegner sig selv som skiftevis agnostiker, kulturkristen og uafhængig kristen, talte om "dovne, obstruktionistiske statskirker" og sagde så: "De fleste europæiske nationer har ikke det frie religionsmarked, som USA beriges af. Problemet med statskirker er, at de fremmer dovne kirker, hvor de gejstlige ikke behøver gøre sig umage, og at de opfordrer folk til at se religion som enhver anden offentlig service."

Og så satte han trumf på pointen med henvisning til Grosbøll-sagen som et grotesk eksempel på, hvad der kan komme ud af den dovne statskirke: "Hvorfor skulle nogen som helst dog gå i kirke, hvis ikke præsten tror på noget? Det ville være som at gå til en fodboldkamp, hvor holdene bare står og glør uden at spille med. Den danske folkekirke sætter barrieren ekstremt lavt, og derfor holder folk sig væk."

Rodney Starks udsagn udtrykker måske ikke den dybeste analyse – den giver han andetsteds – men i al deres simple ligefremhed sætter de fokus på et meget fundamentalt problem med statskirkeligheden. Og det formulerer én af flere grunde til, at jeg i mange år har været stærkt kritisk overfor ægteskabet mellem stat og kirke.

Problemformuleringen kan i øvrigt minde meget om Søren Kierkegaards opgør med den statsunderstøttede kristendom, hvor statspræsterne "leger Christendom", og hvor "det at være Christen er blevet et Intet, en Narrestreg, Noget som Enhver uden videre er, Noget man slipper lettere til end den allerubetydeligste Færdighed."

Som sagt, Rodney Stark lægger ved til mit statskirkekritiske bål. Men lad mig med det samme slå én ting fast. Spørgsmålet om statskirke eller ej er ikke folkekirkens største udfordring og løser derfor heller ikke umiddelbart folkekirkens største problem. Folkekirkens største udfordring og problem er af teologisk-åndelig art. Den handler – meget enkelt sagt – om et udbredt kaos i spørgsmålet om, hvad der er ægte evangelisk-luthersk kristendom. Folkekirken har derfor langt større problemer og udfordringer end spørgsmålet om dens ydre ramme.